

På litterær safari

Av tannlege Nils Jacobsen

Det er alt for få tyver og kjeltringer i Sandebukta til at det kan bli spennende å sitte nattevakt på båthavnen der. Redningen blir en gammel og velbrukt bok som ligger og slenger i vakthytta:

«Utvandrerne» av Vilhelm Moberg.

Jeg er ikke sikker på om jeg har lest dette før eller bare tror det, men det går opp for meg etter hvert at dette er første bok i en romanserie som kom ut i Sverige i 1950-årene. Temaet minner om Rølvaags tidligere bøker, som ble meget kjent og skattet nybyggerlitteratur både i Norge og USA. Rølvaag var opprinnelig fra Helgeland og endte som professor ved St. Olaf College i Minnesota.

MEN NÅ ALTSÅ MOBERG. • Moberg starter sin bokserie med å beskrive miljøet i Småland som den stornesede Karl Oskar og hans Kristina utvandrer fra i 1850-årene. Det er nitriste greier. Et steinete, innestengt og tungdrevet jordbrukslandskap befolket av fattige småbrukere, som er kuet av storbønder, kirke og øvrighet. Ikke rart at de ønsker seg vekk. I Amerika er det overskudd på jord og underskudd på mennesker. Nye lover gir hver nybyggerfamilie forkjøpsrett på 160 acres jord, altså 6–700 mål. I Minnesotaområdet var det nylig inngått en avtale med Siouxindianerne som åpnet opp 20 millioner acres jord for nydyrking og bosetting.

Karl Oskar selger gård og grunn og drar sammen med andre familier og broren Robert, mobbeofferet, de åtte milene med hestekjerre fra Ljuder til Karlshavn, der briggen Charlotta ligger og venter. Det blir strevsomme dager

for å komme seg dit, men reisen fra Karlshavn til New York blir verre. Ti uker med sjøsyke, matmangel, skjorbuk og våte begravelser. Så med hjuldamper oppover Hudsonelven og videre med damplokomotiv til Buffalo. Deretter over de store sjøene til Detroit og Chicago og senere nordover langs vannveiene på Mississippi og sideelven St. Croix til Stillwater og Taylor's Falls. St. Croix er grenselven mellom Minnesota og Wisconsin etter at Mississippi skjærer inn i staten like sør for er tvillingbyene Minneapolis/St. Paul.

De slår seg ned ved Chisago Lake noen miles vest for Taylor's Falls. Der er det tømmerkog, vann og fin jord. Moberg følger disse familiene over flere generasjoner her. Bare Robert vil videre til California for å grave gull, men han kommer aldri så langt og dør til slutt av gul feber.

MOBERGS SMÅLAND • Det må være interessant å se hvordan det ser ut på de stedene som Moberg beskriver, så jeg hiver meg på Sandefjordfergen og setter kursen østover til Växjö, som er «hovedstad» i Småland. Mitt kjennskap til dette området begrenser seg til Lindgrens fortellinger og erfaringer fra et landsens bryllup, der egenproduserte drikkevarer med flotte etiketter imponerte mest. Det er alt. En diger lastebil holder på å kjøre meg ned midt i hovedgaten. Sjøføren bremses og tutter intenst, og jeg blir skjelve og nedslått når jeg forstår at jeg har oversett en rundkjøring. Men jeg kreker meg inn på Stadshotellet og begynner å se meg om. Det viser seg å være midt i blinken for mitt forehavende: Bare et stenkast ned mot innsjøen ligger Wil-

Karl Oskar og Kristina i Karlshavn.

helm Mobergs gata som fører til Utvandranas hus, et museum som tilbyr bred informasjon om svensk utvandring til USA og har et eget Mobergrum.

UTVANDRING OG RELIGIØS

TVANG • I Mobergs bøker er det en tydelig brodd mot kirken og den manglende religionsfriheten. Konventikkelplakaten gjorde det ulovlig å drive annen forkynnelse enn den offisielle lutherske kirkes. Det frie menighetslivet i USA blir et fristende alternativ. Moberg er ganske besk når han beskriver prostens og andre standspersoner som overgriper mot unge jenter. En kvinne som ble drevet ut i prostitusjon under de hjemlige forhold, lar han bli en samfunnsstøtte i det nye landet. Moberg er heller ikke redd for å beskrive seksualitet på en mer eksplisitt måte enn vanlig på den tiden. Så fikk han da også hele det kirkelige etablissementet mot seg. I et opprop blir han beskrevet som en fare for den svenske kulturen! Manuskriftbunker med tilhørende

Karl Oskars hus i Chisaga, med minnesten fra Småland.

rettelser vitner om hvordan han strevde med å få språket til å flyte. Alt bakgrunnsmateriale måtte også være korrekt, så han gjennomførte mange studieopphold i Minnesota. I Mobergrommet finnes også en brevveksling med fagfolk om hvorvidt eplefrø sendt i posten fra Sverige, virkelig kunne spire og bli til et epletre der borte, slik han forteller. Moberg oppgir en lang liste over bøker og skrifter som han har støttet seg på, men pussig nok ikke Rølvaags bøker, som ble utgitt 30 år tidligere. Moberg avsluttet selv sitt liv, men han er fortsatt høyst levende her i Sverige.

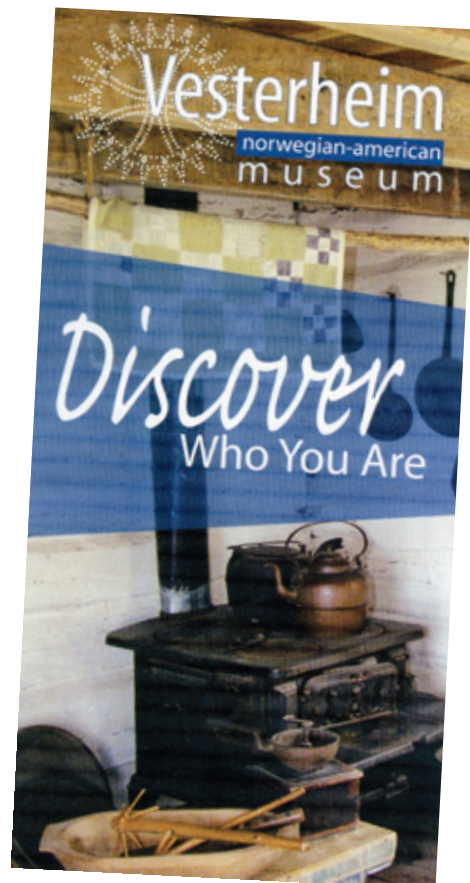
I KARL OSKARS KJØLVANN • I Småland er Karl Oskar og Moberg blitt industri nå. En årlig «Karl Oskar» festival i Växsjö bringer tanken inn på Ibsen og Peer Gynt hjemme. Det er heller ikke vanskelig å finne frem til Mobergs fødested eller de stedene som den fiktive Karl Oskar forlot. Jeg starter opp igjen og følger småveiene gjennom Ljuder, Åkerby og Kråkesjö,

altså stedene som Mobergs karakterer utvandret fra. Der er det trist den dag i dag. Flatt terreng og spredt bebyggelse inneklemt mellom granskog og løvskog, og en og annen rød «stuga» til salgs. Man kan ane den steinete jorden som beskrives i bøkene. Men lokalbefolkningen tar vare på tradisjonene. I Ljuder hadde de satt opp en skulptur av en utvandrerfamilie skåret i tre.

Jeg føler snart samme trangten som utvandrerne til å komme meg herfra og bauter meg frem langs lokalveiene til Blekinge. Sydover mot Skåne finner jeg den nydelige kystbyen Karlshavn, der Karl Oskar og Kristina står på et høydedrag ut mot havet. *Han* speider utover mens *hun* ser seg tilbake. Man kjenner igjen den store nesa til Karl Oskar.

Men hvordan ser det ut der Karl Oskar slo seg ned?

STILLWATER, TAILOR'S FALLS OG CHISAGA • De stedene som beskrives i bøkene, må det gå an å finne igjen. Det har da også svenskene gjort for

Norsk folkemuseum i Decorah, Iowa. Forsiden av brosjyren.

lengst. Dermed booker jeg flybillett til Minneapolis. Allerede navnet på flyterminalen, Lindberg, slår an den svenske tonen. Men først vil immigrasjonsoffiseren, som gransker passet mitt, ha greie på hva jeg har drevet med i alle disse muslimske landene. Han er ikke tilfreds med min påståtte interesse for fortiden og vil ha meg til nevne historiske attraksjoner i Syria. Jeg stotrer frem: Palmyra, Omajade... inntil han avbryter meg med – Ok, ok, men hva vil du i USA? Jeg fleiper med at jeg er trøtt av innpakke kvinner og mannfolk med bakenden i været og vil til et muslimfritt sted på jorden. – Da er du kommet feil, gliser han og stempler meg inn. Senere hører jeg at det finnes 30 000 somaliere i Minneapolisområdet.

Men ute ved informasjonsdisken står Dagmar og er velvilligheten selv når jeg legger ut om min litterære safari. – Min bestefar - - , sier hun, og så kommer det norske anegalleriet fra Telemark og Biri. Rølvaag kjenner hun godt, men ikke Moberg. Men slik og sånn kjører du for å komme til Stillwater. En rommelig og stillegående Ford bringer meg dit. Her er smale gater, gamle, staselige bygninger og elvebåter på havnen. Turistsesongen er over, så båtene ligger fredelig og stille. Man må videre nordover langs elvebredden for å komme til Taylor's Falls, trelastbyen som spilte en viktig rolle i Karl Oskars nye liv. Et sted er det skiltet for stedet der tømmeret ble droppet ut i elven, høyt, høyt over vannflaten. Som Moberg beskriver. Tømmerdriften er nok for lengst slutt, men mange ble rike, i følge Moberg.

LINDSTRÖM CITY OG KARL OSKARS HUS • Taylor's Falls er mer et veikryss enn en by nå. Jeg kjører feil og kommer ut på en bro. Plutselig er jeg i Wisconsin og stopper ved informasjonssenteret som alltid dukker opp over grensen til en ny stat. Her treffer jeg en «svensk» dame med aner fra Lappland. Hun vet akkurat hvordan jeg skal bære meg at for å følge i Karls

Mississippi; alle elvers mor.

Oskars fotspor. Det er ikke så vanskelig, alt er svensk og Moberg-inspirert i Chisagaområdet, fra hotellet som Moberg selv bodde på i Chisago City, til kopien av Karlshavn-staturen i Lindström City. «Den svenske sirkelen i Minnesota» kaller de det.

– Du må kjøre til Karl Oskars hus litt lenger sør, sier den lyshårede damen, som selger meg «tårta». Moberg valgte selv ut et gammelt, tidstypisk hus som ble flyttet til det som nå kalles «Nya Duvemåla» etter Kristinas hjemsted i Småland. Og her står huset på en rommelig tomt med en minnestein ved innkjørselen, fraktet fra Småland. I et slikt variert landskap trivdes nok smålendingene bedre enn hjemme i Ljuder. Tre-fire mannfolk som klipper gress på området, minner meg om en illustrasjon på forbrytersk utseende fra rase-teorienenes dager. – De er innsatte på samfunnstjeneste, sier ekteparet som viser rundt, som om de leser tankene mine. Jeg blir nesten flau.

I huset finnes Mobergs bøker i mange utgaver og alle slags gamle husflidsredskaper, fra vev til skomakerlest. – Det flotteste er den svære «spisen», som Karl Oskar gav til Kristina, sier kona og blunker til meg. Jeg er svak for gamle komfyrer og assosierer den med et liknende klenodium fra Drammen Jernstøberi i gamlehuset nordpå.

Amerika-svenskene er stolte av at de har fått til dette, og med god grunn. Selveste svenskekongen og dronningen var her ved innvielsen.

MISSISSIPPI • Alle innvandrere gjorde seg nytte av vannveiene på en eller annen måte. Mississippi, alle elvers mor her i USA, har utspring langt nord i Minnesota og har bielver over store deler av kontinentet. På vestsiden finner man «The great plains», prærien, som omfatter en rekke stater fra Texas og nordover. Jeg vil gjerne føle elven under beina og setter kursen sydover langs elvebredden til La Crosse, som er en relativt stor by på Winsconsinsiden. Her kan man ta det med ro noen dager og suge inn atmosfæren av fortid og nåtid. Jeg misunner sportsfiskerne som skal ut på elven i grålysningen. Selv blir jeg med en flatbunnet sightseeing-båt og kan observere aktivitetene derfra. Husbåtene og hjulbåtene ligger stille, bare fiskerne og taubåtene med sine slep av lektere, er i aktivitet. – De kjører helt til New Orleans og kan frakte hundre ganger mer industrivarer enn noe annet fremkomstmiddel, sier skipperen. Han har aner på sørvestlandet og ser ut som en kopi av Aslak Sira Myhre. – Jeg er godkjent Coast Guard kaptein, sier han, – men jeg liker bedre dette livet. Han foreleser om fiske og

fugleliv, sandbanker og dype elveløp, historie og nåtid. Dette kan han, og han får oss andre til å se og forstå. «Egret» har hittil bare forekommet i kryssord for meg. Her blir det virkelig en fugl. Og jeg mener bestemt å høre stemmen til Mark Twain i bakgrunnen.

RØLVAAGS UTVANDRERE • Rølvaags hovedpersoner, Per Hansa og Beret, bryter opp fra Helgeland og lander til slutt i Quebec. Vi er nå i 1870-årene, altså 20 år etter Mobergs utvandrere, og forbudet mot å lande i den tidligere kolonien er opphevet. Per Hansa tar seg langs de store sjøene i Michigan og Wisconsin, over Mississippi til Iowa og deretter med oksevogner vestover prærien til Split Creek i Dakota, der de blir tildelt dyrkningsjord. I mangel på tømmerkog setter de i gang med å bygge jordgammer for å klare vinteren. Så berettes om dagligliv, slit og håp på prærien gjennom flere generasjoner. Det er 50 miles til handelsstedet og administrasjonen i Sioux Falls, i dag den største byen i South Dakota.

Det er tydelige likheter mellom Moberg og Rølvaag både i dramaturgi og folkelivsskildring. Begge forfattere beskriver slitet for å overleve og gleden over å lykkes uten for mye innblanding av øvrighet og religiøse autoriteter, men begge har likevel et betydelig islett av religiøse overveielser, særlig hos de kvinnelige hovedpersonene. I dialogene benytter Rølvaag seg av helgelandsdialekt. Det kan minne om Olav Duun, og er til tider like vanskelig å forstå. Begge forfattere lar karakterene bruke en blanding av morsmål og amerikansk etter hvert som tiden skrider frem. Likehetene mellom de to forfatterne er så vidt stor at det kan være vanskelig å holde personene fra hverandre. Men Moberg er nok bredere både når det gjelder politisk bakgrunn og personskildring.

NYERE UTVANDRERLITTERATUR • I våre dager har Toril Brekke tatt opp tradisjonen etter Moberg og Rølvaag.

Hun sikter høyt og er ikke fornøyd bare med å beskrive livet i Midt-Vesten, men vil ha med gullrush til California, indianeropprør, slaveproblematikk og borgerkrig. Hun starter sin beretning allerede i 1825, kjører sine personer med Restaurationen gjennom Den engelske kanalen over Madeira til New York og lar Kleng Person ordne opp på den andre siden. Så tar de seg frem langs vannveiene til Chicago og senere til prærien i Minnesota. Herfra lar Brekke enkelte karakterer trave uanstrengt frem og tilbake over Rocky Mountains til California! I de to bøkene som hittil er kommet, finnes et kolossalt persongalleri, som ikke er lett å holde rede på. Forfatteren sparer heller ikke på dramatiske virkemidler og drømmer opp en forskrudd plantasje-eier fra Savannah, Georgia, som kan tilføre handlingen slaveproblematikk. Til tider virker dialogene lettere oppkonstruert, fordi så mye faktaopplysninger skal smugles inn. Det er imidlertid ikke vanskelig å feste lit til det forfatteren selv sier: at hun har drevet omfattende research på stoffet. Det blir spennende å se hvordan hun bringer det hele i land i neste bok. Men det er nok ikke lett verken for Brekke eller Rølvaag å konkurrere med Moberg som romanforfatter.

VESTERHEIM NORWEGIAN-AMERICAN MUSEUM I IOWA. • De stedene der Rølvaags personer slo seg ned, er ikke markert på noen spesielle vis. Til gjengjeld har nordmennene ført opp et helt folkemuseum i Decora, Iowa, som er nabostaten i sør til Wisconsin og Minnesota. Jeg vil dit og krysser elva vestover igjen inn i Iowa. Jeg nyter å kjøre en god bil og høyt oppe på broen mener jeg å kjenne spor av, kan det være lykke (?), over utsikten og nok en sjanse til en reise i historien. Jeg tråkler meg frem til museet, som virkelig er fullblods norsk. Det hele starter innendørs med en liten seilskute fra Stavanger som kom seg over Atlanteren i 1825, og ender uten-dørs med tømmerhytter og uthus fra

nybyggertiden. En hel gårdsbygning stammer fra Valdres. Bare Per Hansa og jordgammen savner jeg. Som trøst kan jeg sitte ned og bli servert rømmegrøt av blide, lyse jenter som aldri har tenkt å ta på seg hijab. Farvel «flekulturelle» Norge, nå er jeg i gamlelandet! Omgivelsene passer godt til å reflektere over hvor mange generasjoner det vil ta før lille Norge er helt oversvømt av fremmede kulturer og religioner og vår norske identitet bare finnes i litteraturen og på museum..

Bøker

Wilhelm Moberg

Utvandrerne, 1971
Svensk utgave 1949
Innvandrerne, 1972
Svensk utgave 1952
Nybyggerne, 1972
Svensk utgave 1956
Siste brev hjem, 1972
Svensk utgave 1959
Den norske bokklubben og
J W Cappelen

Ole Edvart Rølvaag

I de dage, 1924
Riket grunnlegges, 1925
Peder Seier, 1928
Den norske bokklubben og
Aschehoug 1975

Toril Brekke

Drømmen om Amerika, 2006
Gullrush, 2008
Aschehoug